

καί τή συνδιεύθυνση τοῦ περιοδικοῦ Temps Modernes, τό ὁποῖο ἐξέδωσε μαζί μέ τόν Sartre.

Ἀπό τό 1949 ἕως τό 1952 κατέχει τήν ἔδρα τῆς ψυχολογίας καί παιδαγωγικῆς στό Πανεπιστήμιο τῆς Σορβόνης. Κατά τό τέλος τοῦ 1950 ἐκλέγεται καθηγητής τῆς φιλοσοφίας μέ τήν ὑποστήριξη τοῦ M. Gueroult στό Collège de France.

Πέθανε στίς 3 Μαΐου τοῦ 1965, ἐνῶ δούλευε ἐντατικά γιά τήν ἐκδοση ἐνός νέου ἔργου.

Ὁ Paul Ricoeur τόν χαρακτήρισε σάν ἕνα ἀπό τούς μεγαλύτερους φαινομενολόγους τῆς Γαλλίας.

2. Βιβλιογραφικά στοιχεῖα

Γιά πλήρη βιβλιογραφικά στοιχεῖα περί τοῦ M. Merleau Ponty βλέπε X. Till ete, Merleau - Ponty, Seghers, Paris 1970, σ. 173-186.

Τά κυριώτερα δημοσιεύματα τοῦ M. Merleau - Ponty εἶναι τά ἀκόλουθα:

1. La structure du comportement (Ἡ δομή τῆς συμπεριφορᾶς), P.U.F., Paris 1942.
2. Phénoménologie de la perception (Φαινομενολογία τῆς ἀντιλήψεως), éd. Gallimard, Paris 1945.
3. Humanisme et terreur (Ἀνθρωπισμός καί τρόμος), éd. Gallimard, Paris 1947.
4. Sens et non - sens (Νόημα καί ἀνοησία), éd. Nagel, Paris 1948.
5. Ecoge de la philosophie (Ἐγκώμιο τῆς φιλοσοφίας), éd. Gallimard, Paris 1953.
6. Les aventures de la dialectique (Οἱ περιπέτειες τῆς διαλεκτικῆς), Gallimard, Paris, 1955.
7. Les philosophes célèbres (Οἱ διάσημοι φιλόσοφοι), éd. Maurice Merleau - Ponty, Lucien Mazenod, Paris 1956.
8. Signes (Σημεῖα), éd. Gallimard, Paris 1960.
9. Le visible et l' invisible (Τό ὄρατό καί τό ἀόρατο), μαζί μέ σημειώσεις ἐργασίας, éd. Claude Lefort, Gallimard, Paris 1964.
10. L' oeil et l' esprit (Τό μάτι καί τό πνεῦμα), Gallimard, Paris 1964.
11. La prose du monde (Ἡ πρόζα τοῦ κόσμου), éd. Claude Lefort, Gallimard, Paris 1969.

B. ΑΠΟΦΕΙΣ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΤΟΥ Μ. MERLEAU-PONTY ΣΧΕΤΙΚΕΣ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΟΝΤΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ

Οἱ ἀπόψεις πού θά ἐκτεθοῦν ἀποσκοποῦν στό νά προσδιορίσουν τά κύρια σημεία τῆς φιλοσοφικῆς σκέψεως τοῦ M. Merleau-Ponty καί νά φωτίσουν ἔτσι, ἔστω καί ἔμμεσα, τίς θέσεις του γιά τό πῶς βλέπει τήν πραγματικότητα καί πῶς νοεῖ τό ὄν.

«Δέν εἶναι τό σκέπτομαι πού περιέχει κατ' ἐξοχήν τό εἶμαι, δέν εἶναι ἡ ὑπαρξή μου πού ἔχει ἀναχθῆ στή συνείδηση τήν ὁποία ἔχω γι' αὐτήν· εἶναι ἀντιθέτως τό σκέπτομαι τό ὁποῖο βρίσκεται ἐγκατεστημένο καί πάλι στήν κίνηση τῆς ὑπερβάσεως τοῦ εἶμαι, καθὼς καί ἡ συνείδηση βρίσκεται ἐγκατεστημένη στήν ὑπαρξή» (Merleau-Ponty, Phénoménologie de la perception, éd. Gallimard, 1945, σ. 439).

Αὐτή ἡ προτεραιότητα τοῦ εἶμαι ὡς πρός τό σκέπτομαι ἀποτελεῖ τό κέντρο τῆς «ὑπαρξιστικῆς φαινομενολογίας» τοῦ Merleau-Ponty, ἡ ὁποία ἀπορρίπτει τή σαρτρική ἀντίθεση μεταξύ τοῦ «δι' ἑαυτόν» (pour-soi) καί τοῦ «καθ' ἑαυτόν» (en-soi).

Κατά τήν ἀντίληψη τοῦ Merleau - Ponty ὁ ἄνθρωπος δέν εἶναι οὔτε καθαρό πνεῦμα οὔτε πρᾶγμα, εἶναι μιά ἐνσαρκωμένη συνείδηση, μιά συνείδηση πού σύμφωνα μέ τήν ἐκφραση τοῦ A. de Waelhens «φαίνεται ἀπολύτως ἀνίκανη νά πετάξῃ πάνω ἀπό τό σῶμα» (A. de Waelhens, 'Phénoménologie et métaphysique', στό Revue Philosophique de Louvain, 1949, σ. 372).

«Ἡ σύνθεση τοῦ καθ' ἑαυτόν καί τοῦ δι' ἑαυτόν», σημειώνει ὁ Merleau - Ponty στό Phénoménologie de la perception, «ἡ ὁποία ὀλοκληρώνει καί πραγματοποιεῖ τήν ἐγγελιανή ἐλευθερία, ἔχει ἐν τούτοις τήν ἀλήθειά της. Ὑπό μιά ἔννοια ἀποτελεῖ αὐτό τόν ἴδιο τόν ὀρισμό τῆς ὑπάρξεως, αὐτή (ἡ σύνθεση) γίνεται κάθε φορά κάτω ἀπό τά μάτια μας μέσα στό φαινόμενο τῆς παρουσίας ...» (σ. 519). (Θά εἶχε ἐνδιαφέρον ὡς πρός τό σημεῖο αὐτό νά μελετήσῃ κανεῖς τή σχετική κριτική πού κάνει ὁ Sartre, ὁ ὁποῖος κατηγορεῖ τόν Merleau-Ponty γιά τό ὅτι ἀκολουθεῖ τή φιλοσοφία τῆς συνθέσεως (Βλέπε Jean-Paul Sartre, 'Merleau-Ponty vivant', Les Temps Modernes, τεύχ. 184-185, κυρίως σ. 366)).

Ἡ φαινομενολογία τοῦ Merleau-Ponty θεμελιώνεται στήν περιγραφή αὐτοῦ τοῦ μεταξύ, πού βρίσκεται ἀνάμεσα στό καθ' ἑαυτό καί στό δι' ἑαυτό καί πού ἀποτελεῖ τήν προϋπόθεση τῆς ἱστορίας. Κατά τή σαρτρική ἀντίληψη (πού δέν βρίσκεται μακριά ἀπό τή δεσμευτική, παραδοσιακή ἀντίθεση μεταξύ τοῦ πνεύματος καί τοῦ πράγματος, τοῦ ὑποκειμένου καί τοῦ ἀντικειμένου) ἡ ἱστορική πράξη σάν ἔργο πού ὑπάρχει καί παραμένει εἶναι οὐσιαστικά ἀδύνατη.

Γιά τήν «ὑπαρξιστική φαινομενολογία» λοιπόν εἶναι «αὐτό τό μεικτό πᾶν πρέπει νά περιγράψουμε: τό «παραγόμενο - παράγον», τό «ἐνεργητικό -

παθητικό», τὸ «θεσπισμένο - θεσπίζον», δηλαδή μέ ὅλες αὐτές τίς μορφές πρόκειται γιά τὸ ὑποκείμενο - ἀντικείμενο» (V. Descombes, *Le même et l'autre*, éd. Minuit, Paris, 1979, σ. 73). Στὸ σημεῖο αὐτὸ βρίσκεται ὁ πυρήνας τῆς φιλοσοφίας τοῦ Merleau-Ponty. Πρόκειται κατ' ἀρχὴν γιά τὴν ἀντίθεση τοῦ ego percipio πρὸς τὸ ego cogito. Τὸ percipio ἀναφέρεται στὸ σαρκωμένο ὑποκείμενο, πού βρίσκεται πάντοτε «ἐν τῷ κόσμῳ» καί γνωρίζει τὸν κόσμο μέσα ἀπὸ μιά ὠρισμένη προοπτικὴ. Ἡ θεμελίωση τοῦ cogito (πού ἀντιπροσωπεύει τὴν ἀνεξάρτητη ἀπὸ καταστάσεις, τὴν γενικῶς ἰσχύουσα γνώση) πάνω στὸ percipio (πού δένεται μέ τὴν ἀνολοκλήρωτη, μερικὴ γνώση τοῦ κόσμου, μιά γνώση τοῦ ἐδῶ καί τοῦ τώρα) συνιστᾷ αὐτὸ πού ἐννοοῦμε ὡς φιλοσοφία τῆς ἀμφισημίας καί τοῦ ἀνολοκλήρωτου. (Πρόκειται ἴσως ἐδῶ γιά μιά ἐκ νέου ἀντιμετώπιση καί θεμελίωση τῆς χουσερλιανῆς ἀπόψεως ὅτι ὁ φιλόσοφος εἶναι πάντοτε ἕνας ἀρχάριος).

«Ἡ ἐνότητα καί ἡ ἀλήθεια τοῦ ἀντικειμένου», σημειώνει ὁ A. de Waelhens, «δέν εἶναι ποτέ τίποτε ἄλλο παρά προσωρινές, ἐπειδὴ τὸ ἀντικείμενο πού γίνεται ἀντιληπτό βρίσκεται μέσα στὴ χρονικότητα τῆς ἀντιλήψεως, ὅπως τὸ πολιτιστικὸ ἀντικείμενο βρίσκεται μέσα στὴ χρονικότητα καί στὴ συμπτωματοκότητα τῆς διυποκειμενικῆς πράξεως» (A. de Waelhens, *Phénoménologie et métaphysique*, σ. 374). Τὸ νόημα τῆς παρατηρήσεως αὐτῆς γίνεται καλύτερα ἀντιληπτό, ἂν ἀναφερθοῦμε στὴν ἴδια τὴ σκέψη τοῦ Merleau-Ponty, καθὼς αὐτὸς σημειώνει ὅτι: «ὅπως ἡ γῆ, κατὰ μιά ἐννοια, δέν γυρίζει, ὁμοίως ὁ ἀληθινὸς κύβος δέν ἔχει ἐξ ἑδρες, γιατί ὁ ἀληθινὸς κύβος εἶναι ὁ παρῶν κύβος, καί ὁ κύβος δέν παρουσιάζεται ποτέ μέ τίς ἐξ ἑδρες του συγχρόνως» (M. Merleau-Ponty, *Phénoménologie de la perception*, σ. 236). Ἔτσι ἡ ἀλήθεια ἔχει ἀνθρώπινη καταγωγή κι ἐκεῖνο πού «ἀπολυτοποιεῖται» (ἐπιδεχόμενο πάντοτε μιά διαρκὴ ἀναθεώρηση καί τελειοποίηση) εἶναι αὐτὸ πού παρουσιάζεται σέ μένα ἐδῶ καί τώρα «τὸ φαινόμενο τὸ ὁποῖο μελετᾷ ὁ φαινομενολόγος εἶναι ἔτσι τὸ «εἶναι γιά μένα», τὸ φαίνεσθαι μπροστά μου» (V. Descombes, *Le même et l'autre*, σ. 84. Βλέπε συναφῶς καί Merleau-Ponty, *Sens et non-sens*, éd. Nagel, Paris, 1966, σ. 164).

Ἡ μόνη ἀδιάσειστη βεβαιότητα πού κυριαρχεῖ στὴ φιλοσοφία τοῦ Merleau-Ponty εἶναι ὅτι ὑπάρχει τὸ ὄν. Ὑπάρχει τὸ ὄν τὸ ὁποῖο εἶναι ἀδιαίρετο, οὕτως ὥστε κάθε ἐννοιολογικὸ σχῆμα (π. χ. ἡ ἐννοια τοῦ σώματος καί τῆς συνειδήσεως, τοῦ ἀντικειμένου καί τοῦ ὑποκειμένου, τῆς ὕλης καί τοῦ πνεύματος) δέν εἶναι παρά ἀφαιρέσεις καί σχηματοποιήσεις τοῦ ὄντος.

«Ὁ κόσμος», κατὰ τὸν Merleau-Ponty, «εἶναι ἐκεῖ πρὶν ἀπὸ κάθε ἀνάλυση» (M. Merleau-Ponty, *Phénoménologie de la perception*, σ. IV). Τὸ ὅτι ἔχω τὴ δυνατότητα νά διαχωρίσω τὸ φανταστικὸ ἀπὸ τὸ πραγματικὸ ὀφείλεται ἀκριβῶς στὸ ὅτι βρίσκω αὐτὴ τὴ διάκριση πρὶν ἀπὸ κάθε ἀνάλυση. Ἡ ὑπαρξὴ μας συνδέεται ἀρρηκτὰ μέ τὴν ἀναφορικὴ σχέση μας πρὸς τὸν κόσμο, «δέν παραμένουμε ποτέ μετέωροι μέσα στὸ μηδέν» (Merleau-Ponty, *Phénoménologie de la perception*, σ. 516). Ἔτσι ἡ μόνη ἀπόλυτη γνώση γιά τὸ φιλόσοφο εἶναι, ὅπως εἶδαμε, ἐκείνη πού τοῦ παρέχει ἡ

ἀντίληψη (perception). Εἶναι ἡ ἐπιστροφή στὰ πράγματα καθ' ἑαυτά, ἐννοώντας μέ αὐτὴ τὴ διατύπωση τὸ ἀντικείμενο ὡς ἀντικείμενο τῆς ἀντιλήψεως. (Εἶναι δυνατόν νά λεχθῆ πὼς πρόκειται γιά μιά σχέση ἀλληλεπιδράσεως: οἱ ιδιότητες τοῦ ἀντικειμένου βρίσκονται σέ μιά σχέση ἀλληλεξαρτήσεως καί ἀλληλεπιδράσεως μέ τίς προθέσεις [intentions] τοῦ ὑποκειμένου).

Τὸ πραγματικὸ δέν τὸ συγκροτοῦμε οὔτε τὸ οἰκοδομοῦμε, ἀλλὰ τὸ περιγράφουμε: «Δέν πρέπει νά διερωτηθοῦμε, ἐάν πράγματι ἀντιλαμβανόμεθα τὸν κόσμο· πρέπει ἀντιθέτως νά ποῦμε: ὁ κόσμος εἶναι αὐτὸ πού ἀντιλαμβανόμεθα» (Merleau-Ponty, *Phénoménologie de la perception*, σ. XI). «Ὅλο τὸ οἰκοδόμημα τῆς ἐπιστήμης στηρίζεται σ' αὐτὴ τὴν ἄμηση, ἀνολοκλήρωτη γνώση περὶ τοῦ κόσμου, στὸν κόσμο δηλαδή πού μπορούμε νά βιώσουμε. «Αὐτὸ τὸ ὁποῖο εἶναι ἐξ ὀλοκλήρου ἀληθινὸ εἶναι λοιπὸν ὅτι ὑπάρχει μιά φύση, ὄχι αὐτὴ τῶν ἐπιστημῶν, ἀλλ' αὐτὴ τὴν ὁποία μοῦ δείχνει ἡ ἀντίληψη» (Merleau-Ponty, *Phénoménologie de la perception*, σ. 494).

Ἡ σχέση μεταξύ ὑποκειμένου καί ἀντικειμένου μέσα στὸ γεγονός τῆς ἀντιλήψεως δέν εἶναι στατικὴ, ἀλλὰ διαλεκτικὴ. Ἡ σχέση αὐτὴ παράγεται μέσα στὴν ἐσωτερικότητα τοῦ ἀδιαίρετου καί μοναδικοῦ ὄντος: «Ὁ χωρισμὸς μεταξύ τοῦ ὑποκειμένου καί τοῦ ἀντικειμένου μέσα στὴν ἀντιληπτικὴ ἐμπειρία δέν εἶναι παρά τεχνητός. Καί εἶναι αὐτὸ τὸ ἀντικείμενο - ἀντιληπτό πού ἀποκαλεῖται νόημα» (Y. Park, «Merleau-Ponty et la phénoménologie du sens», *Revue de Métaphysique et de Morale*, 33, Ἰούλιος - Σεπτέμβριος 1979, σ. 349).

Ἡ παραδοσιακὴ ἐρμηνεία τοῦ cogito ἀνήγαγε αὐτὸ στὸ ἐπίπεδο τοῦ κρίνω. Σκοπὸς λοιπὸν τώρα τῆς φιλοσοφίας εἶναι ἡ θεμελίωση τῆς κατηγοριοποιούσας δραστηριότητος σέ μιά δραστηριότητα πού βρίσκεται πρὶν ἀπὸ κάθε κατηγοριοποίηση.

Πρόκειται γιά σκέψη πάνω στὴ σκέψη, γιά μιά ἐκ νέου θεμελίωση τῆς ὄντολογίας τῆς ἐπιστήμης. Ἡ ἐπιστὴμη παρουσιάζεται πλέον ὡς ἡ λοικοποίηση τοῦ κόσμου τῆς ἄμησης, τῆς φυσικῆς ἐμπειρίας, πάνω στὴν ὁποία αὐτὴ ἡ ἴδια στηρίζεται. Ἀποτελεῖ ἐπομένως τὴν ἐξήγηση τοῦτου τοῦ κόσμου, πού προηγεῖται κάθε γνώσεως. Ἔτσι ἡ σκέψη χρειάζεται νά συνειδητοποιήσῃ αὐτὸ πού δέν ἐγίνε ἀντικείμενο τῆς σκέψεως, ἀντιμετωπίζοντάς το ὄχι σάν αὐτὸ πού παραμένει ἀσυνειδητο καί δέν ἔχει τεθῆ ἀκόμη σ' αὐτὴν, ἀλλὰ σάν τὸ ὑποστήριγμα καί τὴ θεμελιακὴ βάση αὐτῆς τῆς ἴδιας: «Στὴ φαινομενολογία ἡ ὁποία θεωρεῖται καί κατανοεῖται ὡς ἄμηση περιγραφή πρέπει νά προστεθῆ μιά φαινομενολογία τῆς φαινομενολογίας. Ὅφειλουμε νά ἐπανεέλθουμε στὸ cogito γιά νά γυρέσουμε ἐκεῖ ἕνα Λόγο (Logos) περισσότερο θεμελιώδη ἀπὸ ἐκείνον τῆς ἀντικειμενικῆς σκέψεως» (Merleau-Ponty, *Phénoménologie de la perception*, σ. 419). Ἡ φιλοσοφία λοιπὸν, ὅπως λέγει ὁ Park στὸ ἄρθρο πού ἀναφέραμε, ἀποτελεῖ μιά ἀρχαιολογία τῶν πραγμάτων πού ἔχουμε βιώσει.

Θά μπορούσαμε νά παρατηρήσουμε πὼς τελικὰ ἡ ὄντολογία τοῦ

Merleau-Ponty στηρίζεται στην απόλυτη βεβαιότητα για την αλήθεια του ότι «υπάρχει κάποιο πράγμα» και στην προσωρινή βεβαιότητα για την αλήθεια κάθε επί μέρους όντος συγχρόνως. Πρόκειται για μία σχέση που μάς οδηγεί σε μία έσχατη αναγωγή κατά την οποία αντιλαμβανόμεθα ότι η σύλληψη κάθε επί μέρους όντος υποδηλώνει αυτή τη βεβαιότητα για την ύπαρξη του *απολύτου* όντος («υπάρχει κάποιο πράγμα»). Η βεβαιότης όμως αυτή για την ύπαρξη του *απολύτου* όντος, αν και, όπως αναφέραμε, προκύπτει (γεννάται) από την άμεση, ανολοκλήρωτη εμπειρία, εν τούτοις την υπερβαίνει αδιαλείπτως. Θεωρώντας τά πράγματα από μία τέτοια σκοπιά οδηγούμεθα ίσως στο να διαπιστώσουμε ότι εδώ πιθανόν να βρίσκονται τά ίχνη της άφεττης μιάς οντολογίας της οντολογίας (χωρίς αυτή ή διατύπωση να υποδηλώνει κάποια χαιντεγκεριανή απήχηση). Αναφερόμεθα δηλαδή σε μία οντολογική αντίληψη, η οποία σε δεύτερο επίπεδο θα λειτουργούσε σαν τη βάση της ανάλογης σχέσεως που υπάρχει μεταξύ του κόσμου της επιστήμης και του κόσμου της *προκατηγορικής*, άμεσης, φυσικής εμπειρίας.

Ο Merleau-Ponty, σύμφωνα με μία εύστοχη παρατήρηση του Thévenaz, αναζητεί τη βαθειά σχέση και ένότητα μεταξύ των στόχων και επιδιώξεων της φαινομενολογίας και του υπαρξισμού (βλ. P. Thévenaz, *De Husserl à Merleau-Ponty*, éditions de la Baconnière - Neuchâtel, 1966, σ. 108). Στο έργο του *Le visible et l' invisible*, όπου θέτει ως στόχο του «να δείξει πώς αυτό που θα μπορούσε να θεωρηθεί ως ψυχολογία (Ph. de la perception) είναι στην πραγματικότητα οντολογία» (Merleau-Ponty, *Le visible et l' invisible*, éd. Gallimard, 1964, σ. 230), η μέθοδος που ακολουθεί είναι ακόμη η φαινομενολογική αναγωγή.

Η αναγωγή στο Merleau-Ponty (εδώ θα είχε ίσως ενδιαφέρον μία σύγκριση της ιδέας του Merleau-Ponty για την αναγωγή με την αντίληψη περί της αναγωγής, όπως αυτή εξελίχθηκε μέσα στη χουσερλιανή σκέψη) συνδέεται άμεσα με τον *έκ* - *στατικό* τρόπο υπάρξεως του υποκειμένου (Σ' αυτό το σημείο δεν είμαστε μακριά από τη χαιντεγκεριακή μέριμνα). Το υποκείμενο στον Merleau-Ponty μπορεί να επιτύχει μία θεωρητική σχέση με τον *εαυτό* του μέσω της σκέψεως (*réflexion*) και να αποδεσμευθεί έτσι από την υπαρξιακή σχέση του με τον κόσμο μόνο έμμεσα και βάσει της δυνατότητας που έχει να θεωρή *τόν εαυτό του ως προσανατολισμένο προς τά προθετικά αντικείμενα*. «Μέσα στη σκέψη (*réflexion*)», παρατηρεί ο De Waelhens, «η προθετικότητα έχει διατηρηθεί» (A. de Waelhens, *Phénoménologie et métaphysique*, σ. 373).

«Οδηγούμεθα πάντοτε σε μία σύλληψη του υποκειμένου ως *έκ* - *στάσεως* και σε μία σχέση ενεργητικής υπερβάσεως που υπάρχει μεταξύ του υποκειμένου και του κόσμου. Ο κόσμος είναι *αχώριστος* από το υποκείμενο, αλλά από ένα υποκείμενο, το οποίο *δέν* είναι τίποτε άλλο παρά *προβολή* (*projet*) του κόσμου και το υποκείμενο είναι *αχώριστο* από τον κόσμο, αλλά από ένα κόσμο, τον οποίο *προβάλλει* αυτό το *ίδιο*» (Merleau-Ponty,

Phénoménologie de la perception, σ. 491). Μέσα σ' αυτή τη διαλεκτική, όπου το *εγώ* *ισοδυναμεί* προς το «*είμαι* έξω από το *εγώ*», είναι αναγκαίο να μιλήσουμε για την έννοια του χρόνου, όπως συλλαμβάνεται από τον Merleau-Ponty. Το υποκείμενο στον Merleau-Ponty υπάρχει *μεταξύ* του «*υστερα* από τη γέννησή του» και του «*πριν* από το θάνατό του»: «τό να είμαι στο παρόν *ισοδυναμεί* με το να είμαι από πάντοτε και με το να είμαι για πάντα. Η υποκειμενικότης *δέν* είναι μέσα στο χρόνο, γιατί αυτή *αναλαμβάνει* η ζή το χρόνο και συγχέεται με τη συνοχή μιάς ζωής» (Merleau-Ponty, *Phénoménologie de la perception*, σ. 483). «Αν και παράτολμο θα ήταν ίσως δυνατό να χρησιμοποιήσουμε εδώ, *ερμηνεύοντας* φυσικά αυτήν, *στηριγμένοι* στη σκέψη του Merleau-Ponty και *μόνον* έτσι, την έκφραση του Leibniz: «*Cogitatio non est duratio, sed cogitans est durans*».

Μέσα σ' αυτό τον *ορίζοντα* ή σύλληψη του μη ολοκληρωμένου υποκειμένου, του υποκειμένου που ζή *ανάμεσα* σε ένα *ανεπανάληπτο* παρελθόν (χρειάζεται ίσως εδώ να θυμηθούμε τον Levinas και τον Derrida) και σε ένα *μέλλον* που ίσως *δέν* θα το ζήσει ποτέ (πόσο άραγε μακριά είμαστε εδώ από τη βίωση του «*πρός* τίποτε» του Heidegger;), του υποκειμένου δηλαδή το οποίο «*απολυτοποιεί*» το παρόν του, αποτελεί τη συνέπεια μιάς φιλοσοφίας του ανολοκλήρωτου και της *άμφισημίας*: «*Απέναντι* από το μη ολοκληρωμένο υποκείμενο υπάρχει το *αντικείμενο*, το οποίο είναι επίσης μη ολοκληρωμένο. *Εδώ* βρίσκεται η πρωτοτυπία, η πρωταρχή του *ιδεαλισμού*, που αναθεωρήθηκε από τον Merleau-Ponty, χωρίς όμως να ξεπερασθεί από αυτόν: η *ταυτότης* του *υποκειμένου* και του *αντικείμενου* (κι αυτή είναι μία θεμελιώδης θέση του *ιδεαλισμού*) δηλώνεται *εδώ* φανερά μέσα στη μη ολοκλήρωση, μέσα στη μη σύμπτωση, μέσα στην αντίθεση *φωτεινό* - *σκοτεινό*» (V. Descombes, *Le même et l' autre*, σ. 88).

Μέχρις εδώ, όπως είδαμε, *δέν* έγινε καμιά αναφορά στη φαινομενολογία του νοήματος, όπως την ανέπτυξε ο Merleau-Ponty, αν και αυτή αποτελεί το *θεμέλιο* αυτής της φιλοσοφίας. Η αναφορά αυτή αποφεύχθηκε (όπως και η αναφορά στη φιλοσοφία της ιστορίας, στην πολιτική φιλοσοφία, στην έννοια του άλλου κ.λ.π.), γιατί ένα τόσο *εύρύ* θέμα θα *ώδηγο*σε ίσως αυτές τις σκέψεις *έξω* από το στόχο τους.

Το νόημα στο Merleau-Ponty προκύπτει από το ότι το φαινόμενο είναι *ταυτόσημο* προς αυτό το οποίο λέγεται: «*Ο* *μόνος* τρόπος που έχει ένα *πράγμα* να *επιδράση* πάνω σ' ένα *πνεύμα* είναι να του προσφέρει ένα *νόημα*, να *δηλωθεί* σ' αυτό, να *συγκροτηθεί* μπροστά του σε *κατανοητές* διαρθρώσεις» (Merleau-Ponty, *La structure du comportement*, R.U.F., Paris, 1942, σ. 23). Τά φαινόμενα θεωρούνται ως *εκφράσεις*. «*Ετσι* ο *λόγος* *εδώ* *οφείλει* να *αναπαραγάγη*, να *φανερώσει*, *κάνοντάς* την *σαφέστερη*, *αυτήν* την «*καθαρή* εμπειρία, τη *βουβή* *ακόμη*» (E. Husserl, *Méditations cartésiennes*, μετάφραση στα γαλλικά από E. Levinas και G. Peiffer, éd. Vrin, Paris 1969, παράγραφος 16), αυτή την έκφραση που προηγείται του λόγου και είναι το φαινόμενο: «*Το* *πρώτο* νόημα του λόγου *βρίσκεται* *έν* τούτοις *μέσα* σ' αυτό

τό κείμενο της έμπειρίας, την οποία προσπαθεί να δηλώσει εκφράζοντάς την» (Merleau-Ponty, *Phénoménologie de la perception*, σ. 388).

Έτσι τό φαινομενολογικό νόημα άποτελεί τό θεμέλιο και τή ρίζα του έννοιολογικού νοήματος στη γλώσσα, είναι ένα νόημα βουβό, τό οποίο παραμένει «χαμένο» μέσα στη γλωσσική έκφραση. Η θεμελίωση του γλωσσικού νοήματος πάνω στό βιούμενο, προγλωσσικό νόημα (τό νόημα του φαινομένου της αντίληψης) καταλήγει στό ότι όλα τά συγκεκριμένα μέσα έκφράσεως μπορούν να θεωρηθούν ως γλώσσα μέ τήν εύρεία έννοια του όρου. Η φαινομενολογία του νοήματος, κατά τόν Merleau-Ponty, στηρίζεται λοιπόν στην προσπάθειά του να βρή τήν προγλωσσική ρίζα του νοήματος της γλωσσικής έκφράσεως, ή οποία άνάγεται σε μία βιούμενη σχέση του ανθρώπου προς τόν κόσμο, προσδιοριζόμενη τόσο από τήν όντολογική όσο και από τή σημασιολογική κατηγορία. «Ο φαινομενολογικός κόσμος δέν είναι τό καθαρό (pur) όν, αλλά τό νόημα πού γίνεται διάφανο μέσα στην άλληλεπίδραση των έμπειριών μου και των έμπειριών του άλλου» (Merleau-Ponty, *Phénoménologie de la perception*, σ. XII).

Τό σώμα, τό ανθρώπινο σώμα, όπως τό έννοει ό Merleau-Ponty, άποτελεί τό φορέα του νοήματος, «όφείλει σε τελευταία άνάλυση να γίνη ή σκέψη ή ή πρόθεση, ή οποία μάς σημαίνει (signifier). Είναι αυτό τό οποίο δείχνει, τό οποίο μιλάει» (Merleau-Ponty, *Phénoménologie de la perception*, σ. 230), έφ' όσον «ό λόγος είναι ένα νεύμα (geste) και ή σημασία ένας κόσμος» (Merleau-Ponty, *Phénoménologie de la perception*, σ. 214). Ο λόγος έπομένως είναι συγχρόνως μπλεγμένος σαν νεύμα μέσα στη συμπεριφορά του άτομου πού μιλάει. Η γλώσσα μέ τή στενή της σημασία άποτελεί τήν επέκταση ενός νεύματος του σώματος. Τό νόημα ενός πράγματος, έκφραζόμενο μέσα στη γλώσσα, άποτελεί ένα κόσμο, τόν όποιο συνιστούν οι άπειρες προοπτικές του ανθρώπου και κατ' αυτόν τόν τρόπο «ή ιδέα μιας έξαντλητικής έκδιπλώσεως του πραγματικού από τή γλώσσα είναι τόσο παράλογη όσο και ή ιδέα μιας άνθρωπότητας, ή οποία θά είχε κάνει ό,τι υπάρχει και τό όποιο πρόκειται να κάνει. Δέν θά παύσουμε ποτέ να μιλάμε» παρατηρεί ό A. de Waelhens (*Existence et signification*, éd. Nauwelaerts, 1958 (1973), σ. 141).

Ο όρισμός του νοήματος στη φαινομενολογία του Merleau-Ponty κατατάσσει αυτόν στό πεδίο των φιλοσόφων για τους όποιους ή τέχνη άποτελεί μία μορφή γνώσεως περισσότερο άληθινή από τή γνώση της επιστήμης. Ο Merleau-Ponty δηλαδή τοποθετείται κοντά στον Πλάτωνα, στον Heidegger και στον Croce. (Θά έπρεπε να παραλληλίσουμε ίσως τήν έννοια της έκφράσεως, όπως λειτουργεί στη φιλοσοφία του Croce και του Merleau-Ponty).

Η αντίληψη πού έχει ό Merleau-Ponty για τήν τέχνη άποτελεί μία συνεπή εξέλιξη της όντολογίας του, καθώς αυτή συνάπτεται, όπως είδαμε, μέ τή φαινομενολογία του νοήματος. Η τέχνη δέν άποτελεί τήν εκδήλωση ύποκειμενικών συναισθημάτων, αλλά «είναι τό βουβό όν, τό όποιο έρχεται τό

ίδιο να φανερώσει τό άποκλειστικά δικό του νόημα».

Στό σημείο αυτό συναντάμε τήν έγγελιανή προοπτική της φιλοσοφίας του Merleau-Ponty, ή όποια άποκτά διαστάσεις και λειτουργικότητα μέσα στο χώρο αυτής της σκέψεως του μεταξύ (δηλαδή μεταξύ του καθ' έαυτόν και του δι' έαυτόν), άν θά μπορούσαμε να χαρακτηρίσουμε μέ αυτό τόν τρόπο τήν ύπαρξιστική φαινομενολογία του Merleau-Ponty. «Υπάρχει ένα νόημα, όχι έξω από τήν άνθρωπότητα έν γενει, αλλά έξω από τις συνειδήσεις, δηλαδή μεταξύ τους, μέσα στα σύμβολα. Τό νόημα είναι έπομένως έξω από μένα, καθώς είναι για μάς ...» (V. Descombes, *Le même et l' autre*, σ. 90). Έτσι «μέσα σε κάθε πολιτισμό πρέπει να βρούμε ξανά τήν ιδέα μέ τήν έγγελιανή έννοια, δηλαδή ... τό πρότυπο μιας συμπεριφοράς μοναδικής ως προς τόν άλλο άνθρωπο (autrui), τή φύση, τό χρόνο και τό θάνατο. ...» (Merleau-Ponty, *Phénoménologie de la perception*, σ. XIII και έξής).

Σ' αυτή τήν προοπτική της σκέψεως έντάσσεται και ή σύλληψη της έννοιας του άλλου, καθώς και ή σύλληψη της έννοιας της διυποκειμενικότητας. Αναφερόμενος στον διυποκειμενικό κόσμο ό Merleau-Ponty σημειώνει πως «δέν μάς έκπλήσσει πλέον γιατί (αυτόν τόν κόσμο) δέν τόν διακρίνουμε πιά από τόν κόσμο καθ' έαυτόν και σκεπτόμεθα ακριβώς στο έσωτερικό ενός κόσμου πού έχει ήδη γίνει αντικείμενο όμιλίας και είναι ήδη όμιλών» (Merleau-Ponty, *Phénoménologie de la perception*, σ. 214).

Όπως όποτε θά ήταν σημαντικό να γίνη ένας παραλληλισμός μεταξύ του χουσερλιανού alter ego και της συλλήψεως της έννοιας του άλλου ανθρώπου από τόν Merleau-Ponty, καθώς μάλιστα αυτή λειτουργεί στο πεδίο της διυποκειμενικής πραγματικότητας' όμως κάτι τέτοιο δέν είναι του παρόντος.

Μελετώντας τή φιλοσοφία του Merleau-Ponty πρέπει να σημειώσουμε κατ' αρχάς πως πρόκειται για μία σκέψη πού άγγίζει τόν άκραιο ύποκειμενισμό και τόν άκραιο άντικειμενισμό, υπερβαίνοντάς τους συνάμα, καθώς προχωρεί (μέσα από τόν όρισμό του ύποκειμένου) σε μία τρίτη θέση πού είναι συνθετική των δύο άκρων.

Η θεωρία του για τή φαινομενολογία του νοήματος θά μπορούσε να δεχθή μία αναλυτική κριτική άντιμετώπιση (βλ. Y. Park, 'Merleau-Ponty et la phénoménologie du sens'). Όμοίως ή θεωρία του για τή γνώση, έξεταζόμενη ίσως υπό τό πρίσμα της φιλοσοφίας του Derrida, θά ήταν δυνατόν να άποδομηθή. Έκείνο πάντως πού πρέπει να σημειωθή είναι ότι «στην έποχή όπου ή ψυχάνάλυση και ό μαρξισμός, ή γλωσσολογία και ή έθνολογία άποτελούσαν έπαρχίες της «φιλοσοφίας», ό Merleau-Ponty ήταν ό άνθρωπος, ό όποιος έκανε τους μέν να δούν ότι τό πεπρωμένο της σύγχρονης σκέψεως είχε άπόλυτη σχέση μέ τήν εργασία των «άνθρωπιστικών επιστημών», τους άλλους δε συγχρόνως να κατανοήσουν ότι ή εργασία τους, σε κάθε επίπεδο, ξεπερνούσε τά όρια του άντικειμένου της και έπεκαλείτο τό θεμέλιο μιας άνθρωπολογίας» (C. Lefort, *Sur une colonne absente*, Gallimard, Paris, 1978, σ. 4).

Είναι γνωστό πώς τό έργο του Merleau - Ponty, ενώ προχωρούσε πρός μιά νέα κατεύθυνση, μέ τόν ξαφνικό θάνατό του παρέμεινε άνολοκληρωτό σάν μιά συνεπής εξέλιξη τής ίδιας του τής φιλοσοφίας. Θά έλεγε ίσως κανείς, αυτό πού ό ίδιος σημειώνει στό έργο του Signes, πώς «υπάρχουν ... έργα άνολοκληρωτά πού λένε αυτό πού ήθελαν νά πούν» (σ. 290).

Γ. ΣΧΟΛΙΑ ΣΤΟ ΜΕΤΑΦΡΑΖΟΜΕΝΟ ΚΕΙΜΕΝΟ

[1]. Η *Μορφολογική ψυχολογία* (Gestalt Psychology, Psychologie de la forme, Gestaltpsychologie) είναι βασικός κλάδος τής ψυχολογίας. Κυριώτεροι εκπρόσωποί του είναι ό Köhler, ό Wertheimer και ό Koffka. Πρόκειται γιά τήν ψυχολογική θεωρία κατά τήν όποία τό όλο προηγείται τών μερών. Τό μέρος δέν προϋπάρχει του συνόλου ούτε ψυχολογικά ούτε λογικά.

Η γνώση του συνόλου και ή σύλληψη τών νόμων πού τό διέπουν δέν προκύπτει από τήν κατά τμήματα εξέτασή του.

Η θεωρία αυτή δέχεται επίσης ότι γιά κάθε είδους φαινόμενα υπάρχει μιά ιεραρχία τών μορφών. Έτσι, εάν υπάρχουν κατάλληλες έξωτερικές συνθήκες, είναι δυνατή ή πραγματοποίηση ενός αυτομάτου μετασχηματισμού σέ μιά «άνώτερη», καλύτερη μορφή. (Τήν έννοια τής μορφής βεβαίως δέν πρέπει νά τήν έννοήσουμε μέ μιά τελολογική σημασία, αλλά πρέπει νά τή συλλάβουμε μέ βάση μιά φυσική σημασία. Έπομένως ή μορφή έδω κατανοείται, εάν λάβουμε ως άφετηρία τό πρότυπο ενός συστήματος, όπου τό όλο προηγείται του μέρους και όπου δέν μπορούμε νά προσθέσουμε ή νά αφαιρέσουμε ένα μέρος χωρίς νά αλλοιώσουμε τά άλλα).

[2]. Κατά τόν Saussure ή γλώσσα δέν συνιστά άπλώς μιά όντότητα ανεξάρτητη τών όμιλούντων ύποκειμένων ούτε είναι έξ άλλου τό προϊόν άπλώς τών άτομων πού τή μιλούν. Η αντίληψη του Saussure γιά τή γλώσσα άποτελεί τή σύζευξη τών δύο αυτών αντιτιθεμένων θέσεων. Η γλώσσα έδω σάν σύστημα μέ δομή, τό όποίο όμως είναι άνοιχτό και όχι κλειστό, άποτελεί μιά συγκεκριμένη όντότητα, ένα καθωρισμένο σύστημα αντιθέσεων και διαφορών, τό όποίο έν τούτοις λειτουργεί, εξελίσσεται, μετασχηματίζεται και διαμορφώνεται μέσω τών όμιλούντων ύποκειμένων. (Βλέπε συναφώς F. de Saussure, *Cours de linguistique générale*, éd. Payot, Paris 1975, σ. 36 και έξης, 43 και έξης, 104 και έξης, 153 - 154, 193, 235, 251 και έξης).

[3]. Βλ. επίσης τήν άναφορά του Merleau - Ponty γιά τό «ύπογλωσσικό σχήμα» στό έργο του: *Éloge de la Philosophie*, éd. Idées, Gallimard, Paris, 1960, σ. 88.

[4]. Emile Durkheim (1858 - 1917) Γάλλος κοινωνιολόγος. Ένας από τούς κυριώτερους θεμελιωτές τής γαλλικής κοινωνιολογικής σχολής. Κεντρικός

πυρήνας τής θεωρίας του είναι ή άναγωγή τών ήθικων γεγονότων στα κοινωνικά γεγονότα, τά όποία εξετάζει θεωρώντας τα ανεξάρτητα από τις άτομικές συνειδήσεις. Σχετικά μέ τήν άναφορά αυτή του Merleau - Ponty στον Durkheim βλέπε και Bernard Halda, Merleau - Ponty ou la philosophie de l'ambiguïté, Archives des Lettres modernes, Paris 1966, σ. 56.

[5]. Η άναφορά στον όνοματολογικό όρισμό από τόν Merleau - Ponty γίνεται έδω γιά νά δηλωθί ό τρόπος όρισμού ενός όρου διά μιάς παραφράσεως του όρου αυτού.

[6]. Ο *έπιστημονισμός* (scientisme) άντιπροσωπεύει τή φιλοσοφική θέση σύμφωνα μέ τήν όποία ή μόνη άποδεκτή γνώση είναι ή γνώση τήν όποία μάς παρέχουν οι θετικές επιστήμες. Η επιστήμη έχει τή δυνατότητα νά γνωρίση τά πράγματα έτσι όπως είναι και νά λύση κάθε πρόβλημα άναφερόμενο στή πραγματικότητα. Έπομένως οι επιστημονικές μέθοδοι όφείλουν νά εξαπλωθούν σέ όλα ανεξαιρέτως τά επίπεδα τής πνευματικής και ήθικης ζωής του ανθρώπου. Μέ αυτή τήν έννοια ό θετικισμός είναι δυνατόν νά θεωρηθί ως έπιστημονισμός.

Ο όρος «ριγκορισμός» (rigorisme), τόν όποίο χρησιμοποιεί συναφώς μέ τόν όρο «έπιστημονισμός» ό Merleau - Ponty, χρησιμοποιήθηκε κατ' άρχήν στήν Όλλανδία γιά νά χαρακτηρίση τή μέθοδο τών Ιανσενιστών και όλων εκείνων οι όποίοι αντίθενται σέ κάθε είδους χαλαρή στάση σχετικά μέ τόν σεβασμό τών αρχών τής ήθικης. Ο όρος αυτός έν συνεχεία χρησιμοποιήθηκε γιά νά χαρακτηρίση τήν καντιανή ήθική και γιά νά δηλώση τή θέση ή όποία άρνεϊται νά χαρακτηρίση ως ήθικές τις πράξεις εκείνες πού δέν έχουν σάν κίνητρο τό σεβασμό του νόμου.

Η χρήση του όρου από τόν Merleau - Ponty έδω δηλώνει άπλώς τή μεθοδολογική άυστηρότητα έν σχέσει πρός τόν τρόπο άντιμετωπίσεως τών προβλημάτων γιά τά όποία γίνεται έδω λόγος.

[7]. Ο Charles Seignobos (1854 - 1942) είναι Γάλλος ιστορικός.

[8]. Bossuet (1627 - 1704). Γάλλος θεολόγος και έξαιρετικός ρήτορας. Είναι ό πρώτος πού συνέλαβε τήν ιδέα ότι ή πορεία τής παγκοσμίου ιστορίας άκολουθεί τό πρότυπο μιάς προκαθορισμένης άρμονίας. Πρόκειται γιά τήν άνάπτυξη μιάς αντιλήψεως περί τής φιλοσοφίας τής ιστορίας, τή όποία έπεκράτησε κατά τόν Μεσαίωνα. Έτσι κατά τόν Bossuet ή ιστορία πορεύεται βάσει σχεδίου προκαθορισμένου από τή θεία Πρόνοια. Τελικός στόχος του σχεδίου αυτού είναι ή άπολύτρωση και ή ένότητα τών χριστιανικών λαών κάτω από τή σκέπη τής Δυτικής Καθολικής Έκκλησίας. Οι θεμελιώδεις θέσεις του γιά τή φιλοσοφία τής ιστορίας βρίσκονται στο έργο του *Discours sur l'histoire universelle* (Λόγος περί τής παγκοσμίου ιστορίας) (1681).

[9]. Γιά βαθύτερη κατανόηση του τρόπου άντιμετωπίσεως τής ιστορίας από

CONSTANTINE BOUDOURIS
PROFESSOR OF PHILOSOPHY
UNIVERSITY OF ATHENS

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Ι. ΒΟΥΔΟΥΡΗ
ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ
ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ

READINGS

IN CONTEMPORARY METAPHYSICS

ΜΕΤΑΦΥΣΙΚΗ

ΑΠΟΨΕΙΣ ΠΑΝΩ ΣΤΗ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΜΕΤΑΦΥΣΙΚΗ

ATHENS 1984

*
ΑΘΗΝΑΪΚΟΣ ΚΥΚΛΟΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
*

ΑΘΗΝΑ 1984